

Száznegyven éves az Erdélyi Múzeum Egyesület

A XVIII. század végétől kezdve Erdélyben egyre határozottabban jelentkeztek azok a törekvések, amelyeknek célja az erdélyi magyar tudományos élet fellendítése volt. Ezek a szándékok a reformkorban felerősödtek és már értelemszerűen az erdélyi tudományosság műhelyének, azaz múzeumának megteremtésére irányultak. Szerencsésebb nemzeteknél a tudományos intézetek létesítését az állam kezdeményezte, a magyarság esetében a tudományos szervezeteket, nemzeti gyűjteményeket a magyar társadalomnak magának kellett – gyakran a hatalom ellenére – megteremtenie.

Ilyen helyzetben a reformkori Erdély szellemi életének képviselői lelkesen fogadták a kor neves oklevélkutatójának, gróf Kemény József és Kemény Sámuel nemes felajánlását, amelyben könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményüket a Kolozsvárt létesítendő Nemzeti Múzeumnak adományozták. Az 1842. június 21-én megnyílt erdélyi országgyűlés magyar és székely képviselői szinte egyhangúan támogatták a múzeumalapítás gondolatát és annak megszervezésére százezer forintot szavaztak meg.

A felajánlók levélben kérték a rendeket, politikai és társadalmi szervezeteket, hogy: „az alapítást csak kezdetnek tekintve, az egész intézetet pártfogásuk alá vegyék és a nemzet egyesített erejével állítsanak a célnak minden tekintetben megfelelő nemzeti könyvtárat és múzeumot”. Bécs azonban a múzeumalapításra vonatkozó törvény szentesítését elodázta, később pedig az 1848–49-es szabadságharcot követő nehéz esztendőket lehetetlenné tették az erdélyi múzeum megvalósulását.

Az önkényuralom idején a múzeum gondolatának ébrentartója gróf Mikó Imre és Kővári László történéssz volt. Végül gróf Mikó Imrénak sikerült megszereznie Bécs hozzájárulását, és 1859. november 23-ára összehívni az Erdélyi Múzeum Egyesület alapító közgyűlését. A múzeum elhelyezésének kérdését Mikó Imre nemes adománya oldotta meg, aki emeletes villáját és 10 holdas kertjét bocsátotta a megnyitandó múzeum rendelkezésére.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület létesítése az egész erdélyi magyarságot megmozgatta, az alapító közgyűlés pedig az önkényuralom által elnyomott erdélyi magyarság nemzeti ünnepe lett. Eötvös József a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében – a tudományos haladásról szóló gondolatokkal – üdvözölte az alakuló közgyűlést: „Mint a sziklafalon leszivárgó cseppek, mint vékony vízfonalak kis erekbe egyesülnek, hogy másokkal együtt előbb gyenge patakot képezzenek, később több társakat véve fel haladások között, egyre nagyobb folyamokká nőjenek, míg végre a vízerek, patakok, zúgó helyfolyamok és csendes folyók egyesüléséből a hatalmas folyam támad, mely egy ország kincseit hordja és a népeket összeköti: ilyen a tudományos haladás”.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület alapszabálya kimondta, hogy az egyesület a múzeumi gyűjtésre, a gyűjtött tárgyak megőrzésére, az anyag feldolgozására és általában a tudományok magyar nyelven való művelésére alakult. Alapításakor a múzeum anyaga 15 439 könyvből, 1083 oklevélből, 128 arany, 2841 ezüst, 1738 bronzéremből, valamint 10 092 darab régészeti tárgyból, természeti ritkaságból, ásványból, kőületből, állatból és növényből állott.

A múzeum főbb részei: könyv-, régiség- és éremtár, természetrajzi gyűjtemények és a fűvészkert.

A múzeumi tárgyak rendezésével és leltározásával egyidőben megindult az egyesület tudományművelő munkája is, megkezdődött a tudományos ülések sorozata. Az első tudományos ülésre 1860. február 25-én került sor. Gróf Mikó Imre elnöklete alatt, az első értekezést Torma Károly régész, *Rómaiak Erdély északi részében* címmel tartotta.

1861-től a történelmi és természettudományi előadásokat külön szervezték, a tudományos tevékenység gyakorlatilag tehát két szakosztályban folyt. A történelmi szakosztályban, melynek tagjai között volt Gyulai Pál, Jakab Elek, Kővári László, Kriza János, Salamon József, Török Ferenc és mások. A tudományos előadások során Orbán Balázs számolt be *székelyföldi kutatásairól*, Szabó Károly a *Régi Magyar Könyvtárakról* értekezett, valamint Finály Henrik, Szi-

lágyi Sándor, Vámbéry Ármin és mások ismertették új kutatási eredményeiket. A természettudományi szakosztály tagjai között olyan neves tudósokat találunk, mint Berde Áron, Brassai Sámuel, Herman Ottó, Herepei Károly és mások.

1859–1872-ig az Erdélyi Múzeum Egyesület fő feladata a gyűjtemények fejlesztése és szervezése volt, amit sikerrel teljesített. Bár az egyesület elsősorban a múzeumi anyag gyűjtésére és kezelésére alakult, két szakosztályában végzett tudományos munka e tekintetben az egyetemet is helyettesítette.

Erdély művelődési életében az 1872-es év jelentős változásokat hozott, Kolozsváron megalakult az akkori Magyarország második egyeteme, a Ferenc József Tudományegyetem.

Történelmi tény, hogy a Kolozsvári Tudományegyetem létesítését az Erdélyi Múzeum Egyesület létezése tette lehetővé, elsősorban azért, hogy az egyetem rendelkezésére bocsátotta tudományos gyűjteményeit, 1895-ben az egyetemi klinikák építéskor pedig a Mikó villát és annak 10 holdas kertjét, ahol később egész egyetemi városrész épült fel. Az EME gyűjteményei lehetővé tették az új egyetemen a kutatómunka elindítását, folyóiratai és kiadványai pedig az itt születő tudományos eredmények közzétételét biztosították.

1861-től az EME rendszeresen megjelentette évkönyveit, melyet kezdetben Brassai Sámuel, 1874-től Finály Henrik, 1906-tól Schilling Lajos, 1911-től pedig Erdélyi Pál szerkesztett. Az Erdélyi Történelmi Adatok 1862-ben Szabó Károly irányításával indult. Később kiadták az EME évi tudósításait és a vándorgyűlések emlékkönyveit is.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület – az EME – közlönye 1874-ben látott napvilágot Finály Henrik gondozásában. 1917-ben a első évfolyam megszűnt, 1930-tól az új évfolyamot György Lajos, majd 1941-től 1947-ig Szabó T. Attila szerkesztette.

Az EME és az egyetem szoros együttműködésének alapját az a két szerződés képezte, amelyet az EME 1872-ben és 1895-ben kötött a magyar állammal. Ennek értelmében a gyűjtemények elhelyezéséről, kezeléséről az állami egyetem gondoskodott, használatáért évi 5000 forintot fizetett. A múzeumfenntartás gondjaitól részben mentesült EME ebben az időszakban fokozta tudományművelő tevékenységét. Ezt a célt fogalmazta meg 1878-ban Finály Henrik egyetemi tanár és múzeumi főtitkár: „Az a szép siker, melyet az egyesület feladata egyik ágában a múzeum alapításában elért, némileg kötelezi arra, hogy a fő súlyt lassanként áthelyezze feladata másik, nem kevésbé fontos ágára, a múzeumba gyűjtött tudományos anyag feldolgozására... a testületből tudós társaságot, azaz tudományt művelő és terjesztő, tudományos eredményeket termelő testületet alakítson”. Ennek a gondolatnak a jegyében folytatódik a szakosztályok tevékenységének megerősítése. 1879-től a két szakosztálynak – a történelminek és az orvos-termesztudományinak – külön folyóirata jelent meg, az előbbi az *Erdélyi Múzeum* (1879–1918), az utóbbi az *Orvos-Természettudományi Értesítő* (1879–1905) címmel.

1906-ban az EME újrafogalmazta eredeti célkitűzéseit, mely szerint az intézet fenntartja a múzeumot, feldolgoztatja a gyűjtött anyagot, műveli a honismeretet és általában a magyar tudományosságot. Az ekkor elfogadott új alapszabályzat szerint a múzeumban már négy egyesületi szakosztály működött: 1.) a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, 2.) a természettudományi, 3.) az orvostudományi és a 4.) jog- és társadalomtudományi szakosztály. (Ez utóbbi 1906-ban alakult.)

Az EME saját anyagi erőforrásain kívül 1905-től, gróf Apponyi Albert minisztersége idején, jelentős állami támogatásban is részesült. Az 1906-tól 1918-ig terjedő időszakot – az EME történetének méltatói – az intézmény virágkorának nevezték, ekkor ugyanis a levéltári anyag tisztosítására nőtt, a régiségtár anyaga pedig megkétszereződött. Az állattani gyűjtemény a világ egyik leggazdagabb piócafélékből álló gyűjteményével gazdagodott, számuk meghaladta a 100 000 darabot. Ekkor került a növénygyűjteménybe a Baumgartner-féle gyűjtemény, mely részletesen bemutatta Erdély egész növényvilágát.

Az első világháború előtti időszakban a magyar tudóstársadalom kiválóságai tevékenykedtek az EME szakosztályaiban. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályban olyan nevekkel találkozunk, az előbbieken említettekén kívül, mint a régész Posta Béla, Roska Márton, Torma Zsófia, a történész Márki Sándor, Szádeczky Lajos, a pedagógus De Gerendo Antonina, Felméri Lajos, a nyelvész-irodalmár Csűrű Bálint, Ferenczi Zoltán, Szinyei József, Moldován Gergely, a filozófus Bartók György.

A természettudományok korabeli kitűnőségei – Apáthy István, Cholnoky Jenő, Entz Géza, Koch Antal, Szádeczky Gyula – mind megfordultak Kolozsváron és tevékenyen részt vettek az EME munkájában. A kincses városban folytatta kísérleteit Martin Lajos, kora jelentős repülő-élektudós, akinek „lebegőkereke” országszerte nagy feltűnést keltett. Az orvostudományi szakosztályban olyan orvosprofesszorok tevékenykedtek mint: dr. Genersich Antal és Gusztáv, a belgyógyászat egyetemi tanára dr. Purjesz Zsigmond, a sebész dr. Brant József, az országos hírnévnek örvendő dr. Gyergyai Árpád és a későbbi erdélyi román orvosok legismertebbje dr. Haieganu Gyula. A jog és társadalomtudományi szakosztály munkáját Balogh Arthur, Endes Miklós és Somló Bódog névsor fémjelzte.

Az első világháború nehéz éveiben az Egyesület tudományos munkássága fokozatosan csökkent, az EME pénze, amit hadikölcsönjegyzés során állampapírokba fektettek, a háborúban elveszett.

Az impériumváltás az erdélyi magyarságot új helyzetbe, kisebbségi sorba juttatta. A román csapatok bevonultak Kolozsvárra és 1919. május 12-én az egyetem átvételével az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei is a román állam kezébe kerültek. Az uralomváltás az egyetem javait és az EME tárait összekuszáltságban találta, amit később sem sikerült kibogozni. Az I. Ferdinánd nevű román egyetem az Egyesület gyűjteményeit tovább használta, anélkül, hogy a bérösszeget megfizette volna, sőt a múzeumot saját tudományos anyagának zavartalan használatában gátolta. A változás utáni első években a román állam gáncsoskodásai szinte teljesen ellehetetlenítették az EME működését. Az állami szolgálatban lévő erdélyi magyar tudósokat – Kelemen Lajost, Kristóf Györgyöt, Kovács Istvánt, Roska Mártont – az EME tisztségeikről való lemondásra kényszerítették.

Az EME azonban rövidesen életjelt adott magáról: fokozatosan újra megkezdődtek a népszerűsítő előadások, tudományos ülésszakok, a vidéki vándorgyűlések szervezése. 1930-ra Wass Ottilia grófnő végrendeleti hagyatékának segítségével – aki Kolozsvár Főterén álló palotáját adományozta az egyesületnek – sikerült az EME anyagi helyzetét megszilárdítani és a kisebbségi magyar tudományosság legsürgetőbb igényeinek eleget tenni. Dr. György Lajos: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyed-százados tudományos működése 1859–1934* című, Kolozsváron 1937-ben megjelent munkájában statisztikát közölt az egyesület tudományos tevékenységéről:

Szakosztályok nevei	Tudományos értekezések	Népszerűsítő előadások	Vándorgyűlések előadásai	Összesen előadások
1. Bölcsészeti-, nyelv és történettudományi	361	106	85	552
2. Természettudomány	711	207	–	918
3. Orvostudományi	1385	72	103	1560
4. Jog- és társadalomtudományi	52	32 156 (népművelő)	15	255
Összesen:	2509	573	203	3285

Az utókor értékelése szerint és az EME teljesítménye alapján megállapítható, hogy nem az anyagiakban bővelkedő 1895–1918 közötti aranykor, hanem az 1920–1940 közötti nehéz évek minősülnek az Egyesület igazi fénykorának. Ekkor szilárdult meg az EME szervező és irányító funkciója az erdélyi magyar tudományművelésben, összekötő szerepe az erdélyi és az egyetemes magyar tudomány többi intézményei, illetve a külföldi kutatás között. Az EME felvállalta a színvonalas tudománynépszerűsítést és ezen keresztül elmélyült a kapcsolata az erdélyi magyar vidékkel és a nép különböző rétegeivel. A kisebbségi lét mutatta meg igazán azt, hogy mennyire szüksége van Erdély magyarságának a szellemi és anyagi tekintetben önálló független EME-re. Az erdélyi tudományosság folytonosságát ez az intézmény biztosította.

„Valósággal az elmenekült, de egyre visszavárt egyetemet helyettesítette tudásközlő, tudászszerzésre serkentő, önzetlen tudományművelésre nevelő munkásságával” – írta Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai* című, Kolozsváron 1942-ben megjelent munkájában.

A két világháború közötti erdélyi magyar tudományos élet eredményeinek publikálására továbbra is az Erdélyi Múzeumban nyílt lehetőség. Az új évfolyamban jelentek meg Csűry Bálint, Szabó T. Attila, Márton Gyula nyelvészeti közleményei; György Lajos, Kristóf György, id. Kántor Lajos, Jancsó Elemér irodalomtörténeti tanulmányai; Balogh Jolán, Bíró József, Entz Géza művészettörténeti értekezései; László Gyula, Ferenczi István archeológiai, Bíró Vencel, Keöpeczi Sebestyén József, Makkai László, Herepei János, Kelemen Lajos, Jakó Zsigmond történeti, Balogh Artúr, Mikó Imre, Búza László, Bónis György jogtudományi tanulmányai. Tudománytörténeti jelentőségű György Lajos, Velentiny Antal, Vita Zsigmond erdélyi magyar könyvbibliográfiáinak közlése is. A néprajz és a szociológia jelentőségének növekedését mutatják Gunda Béla, Nagy Jenő, Faragó József, Venczel József dolgozatai. AZ EME természettudományi szakosztályának közleményei az Erdélyi Múzeumban külön fejléccel jelentek meg, 1930–1941 között Szádeczky Gyula, majd Balogh Ernő szerkesztésében. Kiemelkedő írásokat közöltek Balogh Ernő, Nyárády Erasmus Gyula, Tulogdy János.

Az Erdélyi Múzeum jelentősebb tanulmányai – önálló kiadványként – Erdélyi Tudományos Füzetek (ETF) néven sorozatban is megjelentek. Az önálló természettudományi közlemények címe Múzeumi Füzetek voltak. A György Lajos szerkesztette Kolozsváron 1926-ban induló Erdélyi Irodalmi Szemlét 1930-tól – a 22. számtól – szintén az Erdélyi Múzeum Egyesület adta ki.

1940-ben a történelmi változások az EME számára kedvező körülményeket teremtettek, az Egyesület a visszaszerzett gyűjteményekben, lendülettel fogott hozzá a munkához, az évtizedes lemaradás behozásához. Kelemen Lajos, Szabó T. Attila és Kántor Lajos egyesületi titkár hívására Kolozsvárra jött Jakó Zsigmond, aki az előbbiektől segítségével 1941–1949 között a múzeum levéltára köré megszervezte a magyar iratvédelmet és az erdélyi magyar történeti kutatóközpontot.

A második világháborút követő fordulat után az EME-nek még volt annyi ereje, hogy újra megteremtse saját önálló otthonát a Farkas utcai Bethlen-Nemes házban, de a totalitárius rendszer kiépülése hamarosan ennek is véget vetett. 1946. november 8-án az EME közgyűlése számba vette az erdélyi magyar tudományosság feladatait a háborút követő nagy átrendező körülményei között. A munka elkezdődött, de 1947-ben az „elvtelen magyar egység” ellen indított politikai kampány keretében az Egyesület vezetőségét önkényesen leváltották, élére intézőbizottságot állítottak. 1950 februárjában a diktatúra az Erdélyi Múzeum Egyesületet önkényesen megszüntette. Az EME Intézőbizottságának 1950. február 12-én felvett jegyzőkönyve a Román Népköztársaság Igazságügyminisztériumának 86311/1949. számú határozatára hivatkozott, mely az EME jogi személyiségét megszüntette és ezzel egyidőben a bizottság hatásköre is megszűnt. Az intézőbizottság a Bolyai Tudományegyetemet kérte fel hogy „az EME egykori tulajdonát képező tudományos gyűjtemények sorsának elrendezése során a Román Népköztársaság magyar tudományosságának érdekeit képviselje”. A Bolyai Tudományegyetemnek az érdekképviselőre később sajnos nem nyílt lehetősége. Az EME tulajdonában lévő gyűjteményeket a hatalom szétosztogatta: 1.) a könyvtár, a kéziratár és a levéltár előbb a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár és az RSZK Akadémiája Kolozsvári Történeti Levéltára kezelésébe került, majd 1976-ban a kéziratárát és az iratárát az Állami Levéltár Kolozs megyei fiókja vette át; 2.) az érem- és régiségtár az Erdélyi Történeti Múzeum; 3.) az állat-, növény- és ásványtár a Babeş-Bolyai Egyetem „tulajdona” lett.

Csaknem negyven esztendő kényszerű hallgatás időszaka következett, de az EME-t a román diktatúra nem tudta végleg megsemmisíteni. Helyesen állapította meg Jakó Zsigmond az 1990. október 27-i közgyűlés elnöki megnyitó beszédében: „Hagyományokkal rendelkező, eleven tudományos közösség tevékenységét azonban nem lehet hatalmi szóval egyszerűen megszüntetni, mert a közösség tovább él és munkál egykori tagjainak szellemi teljesítményeiben szemlélet, módszer és tematika alakjában. Így történt az EME esetében is. Példaként eleendő Szabó T. Attila munkásságára és az ő Szótörténeti Tárára hivatkozni”.

A diktatúra bukása után az EME tehát újjászületett. 1990. március 22-én lezajlott az alakuló közgyűlés, majd augusztus 9-én az egyesületet felvették a jogi személyek jegyzékébe. Az 1990. október 27-i közgyűlés megválasztotta a Jakó Zsigmond egyetemi tanár elnökből, Dóczy Pál ny. orvosprofesszor, és Benkő Samu ny. tudományos főkutató alelnökökből álló elnökséget. Az új elnökségnek a szó szoros értelmében szinte mindent a semmiből kellett újjáteremtenie. „Ma már tudjuk – figyelmeztetett Jakó Zsigmond beszédében –, hogy az eltelt évtizedek akkora változást hoztak viszonyainkban, körülöttünk és sorainkban, Erdély metamorfózisa annyira előrehaladt, hogy mostani újrakezdésünk szinte újabb alapítással kell felérjen.”

A változott körülmények között az erdélyi magyar tudományos élet feladatait a következőkben fogalmazták meg: a magyar nyelvű egyetemi és főiskolai oktatás hiányában az EME biztosítja a tudományművelés számára a legális kereteket, lehetővé teszi egy fiatal kutatógárda kialakítását, megteremti a tudományos közlés lehetőségét. Kiemelt figyelmet fordít a mesterségesen elorvasztott önismereti disciplínákra (Erdély történelmére, földrajzára, néprajzára, a szociológiára, jogtudományra stb.) és a ma igen fontos műszaki tudományok fejlesztésére.

Korszerű magyar tudományművelés Erdélyben az EME és a feltétlenül kiharcolandó magyar nyelvű felsőoktatás együttműködése nélkül elképzelhetetlen. Hiszen csakis a magyar felsőoktatás biztosíthatja a ma még hiányzó kutatóintézeti hátteret.

Az újjászervezett EME hagyományos négy szakosztálya – 1.) a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, 2.) a természettudományi és matematikai, 3.) az orvostudományi, 4.) a jog- közgazdaság és társadalomtudományi mellett – ötödiknek létrehozta a műszaki tudományok szakosztályát.

1993-ban az EME taglétszáma – Kiss András főtítkári beszámolója szerint – 18 656 fő, amelyből 79 alapító, 1789 rendes és 16 788 a pártoló tag.

Az EME újraindította az 1950 előtti folyóiratait, kiadványsorozatait az Erdélyi Múzeumot, a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, illetve a jog-, közgazdaság és társadalomtudományi szakosztály közlönyét, a Múzeumi Füzeteket a Természettudományi és matematikai szakosztály közlönyét, az Orvostudományi Értesítőt. A Műszaki Tudományos Füzetek által kiadványhoz juttatta a technikai szakembereket, a sorozat első számaként *Jodál Endre: Számítástechnika az ezredforduló küszöbén* című értekezését jelentette meg. Az Erdélyi Tudományos Füzetek új sorozatában az idősebb történész generáció mellett (*Imreh István: A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*, 211. szám) publikációs lehetőséghez jutottak a fiatalabb nemzedék képviselői is (*Kovács András: A radnóti várkastély*, 215). Az Erdélyi Történelmi Adatok-ban *Wolf Rudolf* közölt példaértékű forráskiadványt Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678 címmel. A Romániai Magyar Bibliográfiák sorozat is hézagpótló anyagot jelentetett meg. (Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949., 1950–1953.)

Az erdélyi magyar tudományművelés mellett az EME megoldásra váró feladata az egyesület és a román állam, illetve a kolozsvári egyetem közötti kapcsolatok rendezése. E kapcsolatok szabályozásának alapfeltétele a múzeum elvett ingó vagyonának visszaadása, tudományos gyűjteményei feletti tulajdonjogának visszaállítása.

Ezek a gyűjtemények az egész magyarság művelődési örökségét alkotják – jelentőségükben csak a Magyar Nemzeti Múzeummal és az Országos Széchényi Könyvtárral mérhetők össze – lemondani róla senkinek nincs joga.

Dr. Sebestyén Kálmán

HELYREIGAZÍTÁS

A Honismeret 1999. 4. számának 99. oldalán megjelent, *Czirják Árpád*: Erdélyi magyar breviárium című könyvről szóló ismertetés szerzője nem Udvarhelyi Nándor, hanem *Udvarhelyi Olivér*. A tévedés miatt a szerzőtől és az olvasóktól elnézést kér

a szerkesztő